

СПОРТ, НАЦИОНАЛИЗЪМ И ПРОПАГАНДА

Боряна Ангелова-Игова*

Спортът през 19-ти век е локално, местно събитие. С появата на професионалния спорт през 20 век това местно събитие, започва да има своето проявление в националистическите доктрини. Веднага след това професионалният спорт започва да се използва и за нуждите на пропагандата, като този процес не престава и до днес. Спортът днес е мултинационален, но продължава да има местно значение, а проявата му и използването му за нуждите на пропагандата вече служи на наднационални интереси.

Ключови думи: психология на спорта, символен капитал, спортна етика, континуитет.

Силвия Минева (2007) в „Постмодерни дискурси на етиката“ обръща внимание на проблема за инструменталното мислене, завещано от Макиавели. Според този дискурс „целта оправдава средствата“. Тази максима е особена характерна за професионалния спорт превърнат в инструмент на пропагандата, подхранващ националистичните интереси.

Професионалният спорт през 20 век става сфера с неவிждано до този момент влияние, с която дори филмовата индустрия не може да се мери. Норберт Елиас (Елиас, 2000) оприличава модерния спорт с цяла нова вселена. В науките за човека няма друга човешка дейност в смисъл на професионална област, каквато е професионалният спортист, зад която да стоят цели нови научни направления и изцяло нови науки. Такива са например: спортната медицина, спортната психология, физиологията, развиваща се изцяло в сферата на спорта. Всички тези науки целят усъвършенстване на практическите способности на спортиста. Появяват се спортната биомеханика и биохимия, спортните науки – теория и методика на спортната тренировка, спортната журналистика и твърде вероятно да изпускате други. Няма друга професия, която да е толкова много проучвана и зад нея да стоят толкова много различни науки от различни

сфери на живота, каквато е тази на професионалния спортист. Например появилите се, горе-долу по същото време, инженерни, педагогически, археологически и пр. професии изискват базови познания, но техен обект не е самата професия, а влиянието на тези професии върху хабитуса.

Според Живко Проданов, един от водещите философи на спорта в България, този процес започва много по-рано, още през 15 в., когато разбирането въобще за човека се променя и от там се създава предпоставка човекът да бъде мислен в един изцяло нов ракурс, а именно професионалния спорт (Проданов, 2015)

Професионалният спорт

За Норберт Елиас терминът „спорт“ може да се разбира по два начина: като физическа, но извън трудова дейност със или без агонален характер, или като изцяло нова социо-културна вселена в която се проявяват физически дейности с агонален/състезателен характер (Елиас, 2000). Този феномен за първи път се появява в Англия, Шотландия, Уелс и Ирландия – англосаксонския свят. Второто значение на думата спорт, което въвежда Елиас, е и по-прието от историците на културата. Под тази си форма спортът се появява през 18-ти и 19-ти век и е класово обуславян. Според Елиас спортът е социален хабитус задължителен за аристократите. Проданов също възприема дискурса на Елиас и прави препратка към рицарските двубои, които през ранното Средновековие са разпространени на териториите на изброените държави, а техният агонален характер се предава впоследствие на аристократичния спорт (Проданов, 2015).

Елиас смята, че появата на спорта говори много за промените в английското общество и социалния хабитус на елита. Той въвежда термина спортизация, за да обозначи промените в британската култура и превръщането ѝ в цивилизация създаваща писани правила, които да се спазват на национално ниво, но да се съблюдават и на международно (Елиас, 1998). Тези правила са с цел да се спазва честната игра и да се намали агресията в спортните дейности. Проданов обръща внимание, че този процес никак не е приет равнодушно от аристокрацията.

Въвеждането на наказателния удар в английския футбол през 19 век е прието с недоумение от английските джентълмени, за които идеята, че умишлено ще извършат нарушение, е доста безсмислена, защото те играят не заради победата, а заради удоволствието от играта, от движението и желанието да покажат физическите и интелектуалните си качества. Лъжата би означавала неувереност в собствените способности и в такъв смисъл изчезва и желанието за игра. Проданов във „Философски очерци за спорта“ твърди, че въвеждането на правилата в спорта е свързано с промените в моралните правила в обществото и преминаването от аристократичен към буржоазен морал, при който се абсолютизира победата, успеваемостта на всяка цена. Елиас също разделя спортизацията на два етапа. Първият е свързан с 18-ти век, когато аристократите създават своите клубове, за да ловят лисици, обзядват коне, играят крикет и бокс. Вторият вече е през 19-ти век когато се появяват буржоазните организации, като асоциациите и отборите, за да практикуват новите популярни спортове като ръгби, футбол, хокей, голф. Елиас обръща внимание и върху появата на неиграещите фигури в спорта – съдии, организатори, технически сътрудници, треньори, масажисти и пр. лица, които не участват в самата игра, но стават значими за нея и дори започват да я регулират. Елиас наблюдава едно преминаване от ритуала, смислово водещ за игрите на средновековието, към все по-строгите писани правила и изисквания към играчите. Съвременният спорт включва ритуала на едно символно ниво, но то вече не регулира играта. Спортът се подчинява само на ясните писани правила и става цивилизационен белег.

Друг важен момент за появата на спорта според Елиас е преминаването от насилственото налагане на решения в Англия към парламентаризма – от рицарските двубои към риториката и публичните дебати. В един момент физическата сила се измества от интелектуалната – тя обаче има нужда от упования в действителността и така войните стават все по „студени“, разчитащи на символи, които откриват в спорта. Така спортът става равен на война, но той не взема жертви, а носи реални победи. В същото време спортът до ден днешен е единствената сфера, в която човек може да извърши убийство, но ако то е по правилата на играта, извършителят не носи отговорност за причинената смърт. Победите на спортната площадка са важен

символен капитал за държавата и се превръщат в доказателство за добре водена политика.

Появата на професионалният спортист, според Проданов (Проданов, 2015), става възможна благодарение на Ренесанса и новото разбиране за човека по принцип. След Средновековието отношението към себеизявата, личностното постижение и желанието за победа се променя и се поощрява, а не се потиска, както е било в предишните векове. Проданов отбелязва:

„Флорентинецът Леонардо Бруни описва живота през този век като „състезание”, в което участват хора с най-различни занятия. Тази практическа проява на пробудилия се състезателен дух съответства на схващането за земния живот като несравнима позитивна ценност. (...) Схоластичната идея за homo viator (човек пътник) се заменя с антропоцентричната за homo creator (творящ човек), какъвто може да е само homo concurrens (състезаващ се човек). Само състезаващият се човек може да се изяви и осъществи в света на буйните житейски кипежи. Затова, в противоположност на многовековно внушаваното на човека смирение и презрение към свободния светски живот, хуманистите защитават неговата агоналност“ (Проданов, 2015: 27).

Тази либерализация безспорно оказва влияние върху възприятията на човека и неговите стремежи. Именно тя прави възможна появата на професионалния спорт няколко века по-късно. След като професионалният спорт става факт, се очертава и необходимостта да се постигат все повече победи. Състезателният дух, присъщ на човека, е освободен и се появява нуждата от професионалния спортист, генериращ победи, медали, пари и слава, надскачащ човешките постижения и чупещ рекорди, произвеждащ т.нар. символен капитал, който става така ценен за национализмите. Това става особено необходимо след възраждането на Олимпийските игри през 1896 г. Оттогава съществуват две философии на олимпизма: едната на барон Пиер дьо Кубертен, според когото е важно участието и сполучливото финиширане; и другата – съвременна философия – на необходимата победа „за честа на нашите отбори“ в духа на девиза на Олимпийските игри “По-далече, по-високо, по-бързо“. Постепенно традиционният

олимпизъм бива изместен от националните амбиции, от стремежа за пропагандна употреба на спортните успехи и от готовността за победа на всяка цена, дори и чрез употребата на забранени храни, напитки, добавки и медикаменти.

Спокойно можем да твърдим, че до Олимпийските игри в Париж през 1924 г. спортът, макар и на олимпийско ниво, е аматьорски. Харълд Ейбрахамс, победителят на 100 м. спринт от Игрите в Париж през 1924 г. е сред първите атлети, ползващи услугите на треньор. Той тренира целенасочено и спазва хранителен режим преди състезанието. В онези времена тази подготовка на Ейбрахамс става повод за сериозен публичен дебат. Тогава спортът, по-специално Олимпийските игри, все още се възприемат като аматьорски и „специалната“ подготовка за Игрите се разглежда дори като вид измама. Харолд Ейбрахамс ползва услугите на Сам Мусабини, професионален треньор. Тренираните от Мусабини спортисти печелят общо единадесет медала на пет Олимпийски игри, но в ерата на аматьоризма той не получава приживе признание, защото се смята за професионален треньор. Това разделение между професионални и не професионални треньори, дори се отразила в английският език където имат две думи за треньор – *trainer* - треньор на аматьори и *coach* – професионален треньор. Мусабини получава първото си официално признание едва през 1981 г., когато се появява като персонаж във филма „Огнените колесници“ - игрален филм пресъздаващ събитията от 1924-та година в Париж. Това е важно уточнение, защото показва как събитията се възприемат и оценяват, години по-късно чрез художествено пресъздаване. Във филма Мусабини е представен като добър треньор и новатор в работата си, но не са спестени и критиките които той и Харолд Ейбрахамс получават от МОК. Тук стои въпросът, дали ако не тренираше Харолд Ейбрахамс във време на зараждащ се антисемитизъм в Европа, някой изобщо щеше да окачестви намесата на Мусабини, като неправилна?! През 1924 г. това се превръща в обществен дебат и става широко обсъждан проблем. Мусабини получава официално държавно признание едва през 2012 г. когато организацията „Английско наследство (English Heritage)“ поставя табела с името му на стената на къщата където е живял.

Въпреки тогавашните нагласи спортното майсторство, успехът и постиженията на атлетите, които на терена постигат немислимото, стават водещи и от тогава на сам от

тях започва да се очаква именно това – победа, надскачане на човешките възможности. Рекордите им вече не са лични, те са признак за това, което човекът по принцип е способен да извърши: колко бързо, високо и дълго може да се движи и до къде стига човешкият потенциал. Спортистите стават „свръх“ хора, защото постигат нещо за първи път, това ги фаворизира, но и отделя от всички останали хора. Техният статус става по-специален, затова започват да ги наричат „машини“, защото се движат с бързината и прецизността не на простосмъртния човек, а на машината.

В началото на 20-ти век професионалните спортисти са били просто модели за подражание, много бързо обаче тяхното влияние започва да се използва за нуждите на пропагандата. В пропагандната машина спортистите се разглеждат като продукт на добри гени, национална принадлежност, развитие на науките за човека, по-добрата теория и методика на спортната тренировка, добра среда, политически строй, който „хармонизира човека и средата“. Понеже символният капитал, който се произвежда от спортиста под формата на медали, слава за страната и герои за пример, става изключително важен през 20-ти век, та и до днес, науките, подпомагащи неговото развитие, се развиват изключително бързо. Професионалните спортисти стават изключително важни, а продукцията им ценна за почти всички държави по света, че науките които го създават, обгрижват и занимават с неговото развитие и „оптимизиране“ също се развиват и множат, до степен, че днес не можем да изброим всички направления, институти и пр. дискурси, занимаващи се с тази „машина“.

В средата на 20 в. например спортната медицина се обособява от общата медицина като самостоятелно направление. През 1954 г. се създава Американският колеж по спортна медицина, занимаващ се само с оптимизирането на спортните резултати, превенция на травмите и спортна травматология. Оттогава насам институтите се увеличават и специализират по отделни спортове. В момента едва ли някой знае и може да каже точния им брой.

Появява се и спортната психология. Оказва се, че добрата физическа подготовка далеч не е достатъчна; спортистът не трябва да става роб на емоциите си, а да е мотивиран за работа, подготвен за трудностите. Резултати по време на състезание се

постигат само ако човек е надарен с „желязна психика“ и е машина, лишена от емоции. Поради тази необходимост се създава и психологичната лаборатория на Карл Дием. В първата половина на 20 в. спортната психология се развива в колежите по физическо възпитание. В Русия се появява през 1925 г. в Москва и после в Санкт Петербург като експериментална дисциплина към Института по физическа култура.

Така от общото определение, което дава Норберт Елиас (Елиас, 2000) се наблюдават все по-конкретни определения, отнасящи се към все по-прецизното изобретяване и оптимизиране на спортиста-машина. Според българските изследователи Желязков и Дашева, спортът следва да се разглежда на две нива: като спорт в свободното време и спорт за високи постижения. Спортът за високи постижения предполага и наличието на спортисти-машини, които да осъществят тези постижения.

„Спорт за високи постижения (голям спорт). Това условно определение включва система, високо интензивна, научно обоснована тренировъчна и състезателна дейност за достигане на максимални спортни резултати. За целта е изградена система от международни и национални институции за ръководство и координация на спортно състезателната дейност както за аматьорския, така и за професионалния спорт.“...“Наблюдава се засилваща тенденция към тясна специализация“ (Ц. Желязков, Дашева, Д, 2006, с.14).

От това определение проличава всеобхватността на спорта през 20 в. Той вече има своето институционално покритие и става важен държавен отрасъл.

В средата на 20 в. се появяват и първите министерства на спорта. Пиер Бордон през 1947 става първият министър на спорта на Франция; едва през 1962 г. се назначава първият министър на спорта във Великобритания – Лорд Хейлшам (Hailsham). През 1968 г. в СССР се създава Комитет по физическа култура и спорт към Министерския съвет на СССР. До 70-те години почти във всяка европейска държава има министерство на спорта или комитет за младежта и спорта със статут на министерство, както е в

България до 1989, в СССР до 1991 и в Германия досега. Тези институции започват да изготвят национални стратегии, национални и годишни програми за развитието на спорта. Те започват да регулират и развиват спорта в училище и спорта в свободното време. Спортът става сред приоритетните отрасли на държавите по света. Логичното обяснение за това е, че спортът е гарант за здравето на нацията, но в такъв случай защо той не се числи към министерството на здравеопазването? В случая с България, министерството на спорта се свързва с младежта, във Великобритания с туризма, при все това спортът е водещ. Причина за това е именно символният капитал, който произвеждат елитните състезатели – този капитал става гарант за държавността и просперитета на нацията. Неслучайно и най-много средства от бюджета на въпросните министерства се отделят за елитен спорт. Гарант за успешно водената политика на министерствата са спечелените медали на Олимпийските игри. Спечелените медали са именно символен капитал, с който политиците обичат да се кичат.

Символен капитал

Терминът „символен капитал“ се свързва с философията на Пиер Бурдийо и социалния хабитус на отделния индивид. Тук под символен капитал се разбират успехите (под формата на медали, световни рекорди и постижения) преписвани като притежание на нация, компания и пр. Тези постижения, този символен капитал, не е индивидуално постижение и това предизвиква доста морални проблеми. Появата на този символен капитал се свързва с възродените от Кубертен Олимпийски игри, които в края на 19 век се превръщат в световно събитие. Основни действащи лица в тях стават спортистите. Трудът на спортистите е физически, но продуктът им е символен, подобно този на интелектуалния труд. Техният труд носи символен капитал на обособилите се нации и национализми, подобно този на интелектуалния труд. Както творчеството на националните писатели, художници, културните артефакти и археологическите находки и пр. обединяват нацията и създават националната ѝ идентичност, така и златните медали и постигнатите рекорди от спортистите стават повод за национална

гордост и консолидират нациите. В първата половина на 20 век се появява и пропагандата, която използва професионалните спортисти, но и те стават изключително ценни, защото започват да произвеждат така ценния символен капитал за нациите.

Национализмите обаче далеч не са единствените потребители на символния капитал, произведен от елитните спортисти. До ден днешен техните победи носят дивиденди на всеки, който притежава този капитал – производители на спортни стоки, фармацевтични компании, производители на храни и напитки. Символният капитал на спортистите е стока с висока стойност и до днес.

Това се дължи на популярността на спортистите. Звездите на спорта се радват на значително повече известност, пари и народна любов, отколкото колегите им от другите развлекателни браншове. Следователно спортът има своята възможност да въздейства, да налага определени нагласи, начини на живот, да провокира и дори да оказва политическо влияние. Това, което произвеждат спортистите, е символен капитал за държавата и фирмата собственик. В същото време те са и модел за подражание на целия свят. Те диктуват модите, възплъщават доброто и хармоничното в себе си, точно затова е важно кой ги притежава. т.е. за кого работят.

Както ще видим по-надолу, спортистите стават възможни благодарение на дистрибуцията и популяризирането на тяхната дейност. Приложението им надхвърля националността им, те са наднационални и актуални във всички области на живота, като се започне от религиите, мине се през изкуството, политиката и се стигне до шоубизнеса и сериозната икономическа дейност на мултинационалните компании.

Спорт и религия

Интересно е, че най-напред именно религиозните течения започват да се интересуват от спорта и да се ползват от символния капитал, произведен от спортистите. Християнството например векове наред е пренебрегвало грижата за тялото, за да се случи така, че в средата на 19 век както католическата църква, така и

протестантските деноминации започват да го подкрепят и дори използват за набирането на нови последователи. Появява се терминът мускулесто християнство. В контекста на християнството то се свързва с Новия завет. Произходът на термина се свързва още с житието на апостол Павел, който прокламира нуждата от здраво и хармонично развито тяло, но като утвърдена практика се налага едва в 20 в. Терминът се използва и в други по-маргинални текстове, но като политическа употреба в САЩ се свързва за първи път с президента Теодор Рузвелт, който обръща внимание именно на нуждата от здраво тяло и необходимостта от „мускулесто християнство“.

В средата на 19 в. това разбиране набира сила и във Великобритания. Най-популярно става през викторианската епоха и според Уилсън (Wilson, N. J., 2005) става една от причините професионалният спорт да се развие точно във Великобритания. Терминът „мускулесто християнство“ изцяло променя нагласите по отношение на спорта в една доста консервативна викторианска епоха. Физическото здраве, упражненията и спортните успехи придобиват съвсем друго значение, когато се развиват под имперска опека.

В САЩ това течение оказва влияние върху спортистите и се появяват първите професионални спортисти, които започват да оказват влиянието си. Уилсън – известен футболист (американски футбол) не започва мач преди да се помоли.

Днес Юсейн Болт не почва бягане без да се прекръсти. Безспорно това дава пример на младежта и е важен идентификационен белег.

Папа Йоан Павел Втори е първият папа, който прокарва политиката на мускулестото християнство на църковно ниво. Самият той на младини практикува алпинизъм, ски и плуване и доразвива философията на мускулестото християнство. През 1979 г. в Рим той се обръща към МОК с призив и с думите: „...Църквата винаги е симпатизирала на спорта, защото винаги е прокламирала идеята за развитието на здрава и хармонична личност.“ (Wilson, N. J., 2005, p.10) Отношение се взима и по въпросите на спортната етика, като се обръща сериозно внимание на честната игра и допинга. Създават се цели лиги под чадъра на католическата църква, подпомагащи спортни отбори на деца в неравностойно положение и се оказва, че спортът довежда много

повече деца в църквата, отколкото която и да е друга дейност подпомагана от църквата. Спортът е мощен обединител на общности, че дори и на цели народи. Споменатият по-горе Юсейн Болт е продукт именно на подобна спортна школа, покровителствена от църквата, която е инвестирала в деца като него, но тази инвестиция се изплаща хилядократно всеки път, когато великият спринтьор се прекръсти и отправи взор към небето.

Защото това, което правят атлетите само с явяването си на екрана, в най-гледаното време, е пример за подрастващите и сериозен модел за подражание. Това е символен жест, който струва много повече от хиляди танкове, войни, артилерии и самолети. Защото през 20 век войните са за душите на хората, за техните вярвания, интереси и стремежи. Затова през Студената война физическата сила и мощ на войника отстъпва мястото си на побеждаващия спортист. Новият модел за подражание е спортистът с тяло машина.

Мускулестите религии започват масово да се проявяват в края на 19 век. И спортистите започват да носят своите дивиденди. Те обединяват, дават модел за подражание, мотивират подрастващите да спортуват, като в дадени общности именно обединението и работата в екип стават изключително важни. Интересен е примерът с философията на спорта на Макс Нордау, който пък въвежда термина „мускулесто еврейство“. Макс Нордау е ционистки лидер, философ и лекар. След аферата „Драйфус“ той осъзнава, че прогресът не е на ниво морално израстване и съвременният просветен човек продължава да вярва в митове и предразсъдъци. Той вижда панацея за тези проблеми в спорта и въвежда концепцията за „мускулестото еврейство“. Според Нордау евреите прекалено дълго време са били скрити от общественото внимание, занимавали са се със строго профилирани професии и рядко са се показвали в публичната сфера. Понеже дълго време са били народ, лишен от земя, са се ориентирали към сфери, неизискващи локалност, а единствено лични умения. Нордау твърди, че чрез спорта еврейният може да покаже, че е равен на всички останали и не е само интелектуално и бизнес ориентиран, а като всички останали е и физически надарен и би могъл да е добър боксьор, лекоатлет и гимнастик (Е. Лефтеров, Б. Игова, 2014). Неговата философия става изключително популярна сред еврейската общност и

между 1896 и 1936 г. евреите в Австрия печелят мнозинството медали за Австрия на олимпийските игри. Неговата философия довежда до основаването на Макаби – спортни клубове, популярни и бързо развиващи се във всички градове с еврейска популация. Освен че обединяват младите, те подпомагат и тяхното по-късно преселване в Израел. Мускулестото еврейство довежда до това, че младите, които в резултат на секуларизацията все по-рядко се интересуват от религиите, отново се завръщат в синагогите и започват да се самоопределят като принадлежащи към тази общност. Затова, разбира се, имат роля и телата машини на известните спортисти. Спортистите се превръщат в модели за подражание. Интересно е, че евреите, които според модерните митове често са определяни като слаби физически, прикрити и незаинтересовани от каквито и да било физически дейности, избират именно силовите спортове и техните звездни тела машини са именно в тази област. Съответно по този начин митовете са развенчани.

„Боксът например в САЩ - страната на неограничените възможности, в началото на 20в. се развива под знака на звездата на Давид. Периодът между 1900-1945г. е известен като Златните години на еврейския бокс, по това време боксът е най-силно развитият еврейски спорт в САЩ и съответно едни от най-добрите боксьори са евреи. Макс Беар няма нужда от представяне той е сред най-изявените имена в бокса и името му стои на стената на славата. Той се състезава във време когато нацистският режим става все по- силен, но това не му пречи да има седемдесет победи, петдесет от които да са с нокаут. След като антисемитизмът в Европа се задълбочава, той закача на боксовите си гашета звездата на Давид и продължава да побеждава. Боксьорите в този период са истински герои за евреите по света и пример за децата от еврейските гета. Спортът им е давал възможност да се изявят, да избягат от тежкото ежедневие и най-вече да се преборят със заобикалящите ги стереотипи. В този смисъл, боксът е бил утвърждаващ и интегриращ за подрастващите евреи“ (Е.,Лэфтеров, Б. Игова, 2014, с. 24).

В България еврейският спорт се развива главно под шапката на гимнастическото дружество „Макаби“, което е изключително активно в началото на 20 в., както в България, така и навсякъде из Европа. То има голямо въздействие върху локалните култури, в които се развива, защото запознава местните жители с юдаизма и по този начин омразата и непризнаването като резултат от непознаването биват преодолени. Смята се, че толерантността на българите и последвалото спасяване на българските евреи е резултат от добрите отношения и сътрудничеството между различните общности в България (Angelova-Igova, B., 2016).

Примери с други религии, кичещи се с успехите на спортистите, има много. Най-известният случай е с Касиус Клей, който, след като печели златен олимпийски медал в бокса, приема исляма и се прекръства на Мохамед Али, както започва да го познава и целият свят. През 60-те години в САЩ има мюсюлманска вълна сред афро-американците, тъй като се смята, че обръщайки се към исляма, те се свързват с африканските си корени. Мохамед Али е герой за всички чернокожи и им дава модел за подражание. По това време не са много известните чернокожи актьори публични личности, чернокожите в САЩ имат ограничени граждански права. В спорта обаче религията и цветът на кожата нямат значение, стига спортистът да побеждава. Не е важно дали спортистът изглежда според клишето, какъв цвят е кожата му, националността и/или политическата му принадлежност; ако побеждава, той/тя винаги е аплодиран/а.

Инструментализирането на спортистите

Обръщайки се към правата на човека в САЩ, можем да видим, че чернокожите печелят гражданските си права и благодарение на лекоатлетите Томи Смит и Джон Карлос, които правят и най-прочутия жест в олимпийската история. На олимпийските игри в Мексико през 1968 г. на церемонията по награждаване на 200 метра гладко бягане, чернокожите американци Томи Смит (злато) и Джон Карлос (бронз) се появяват с вдигнати високо черни чорапи и черни ръкавици и отиват боси до почетната

стълбица, което противоречи на протокола при награждаването. Тъй като имат само един чифт ръкавици, преди награждаването си ги поделят и шампионът Томи Смит държи дясната си ръка вдигната, а Джон Карлос – лявата, със свит юмрук по време на химна на САЩ. Дватама са част от политическото движение в защита на афроамериканците „Черната сила“ (Black Power). Те вдигат юмруци в подкрепа на Мартин Лутър Кинг който е убит няколко месеца по-рано, заради борбата си за правата на чернокожите в САЩ. Целият свят обръща внимание на този жест, фотографиите и кадрите от събитието до днес обикалят медиите. И въпреки че са им отнети медалите и паричните премии, изгонени са демонстративно от олимпийското градче, те постигат целта си. Това събитие се случва в разгара на студената война, когато западният блок критикува източния, че не спазва човешките права и в концлагерите се извършва геноцид върху населението. Източният блок на свой ред пък дава за пример потъпканите права на чернокожите, които изкрystalизират на игрите през 1968-ма. Въпреки че подвигът на Карлос и Смит е политизиран, те постигат целта си, която не е медал и пари, а това да бъдат признати за хора, а не просто за машини. Подвигът на Карлос и Смит е показателен за това, което телата-машини могат да постигнат: да променят нагласи, да обединяват и да печелят невъзможни битки, разчитайки само на победата си, на способностите на тялото си. Когато това се случи, те се трансформират от неодушевени машини в легендарни герои, символи на човечността.

Подобни примери за съжаление са малко, но ги има. На игрите в Рио през 2016 етиопският маратонец Фейса Лилеса излиза втори на правата преди финала на 42-километровото трасе, кръстосва ръцете си над главата със свити юмруци, а преди самия финал повтаря действието си. На пресконференцията след края отново кръстосва ръцете си над главата, със свити в юмрук длани. Жестът на Лилеса е символът на набиращото сили от 2014 г. насам протестно движение на общността „оромо“, представляваща една трета от населението на Етиопия. Маргинализирано от десетилетия от властта, това малцинство се надига в резултат от плановете на правителството да изсели земеделци оромо от земите им в изпълнение на нов план за развитие на районите, които те населяват. Правителството посреща надигането на оромо с много насилие. „За девет месеца са убити над 1000 души“, споделя Лилеса по

време на пресконференцията след награждаването. Редица международни медии като „Си Ен Ен“ и „Гардиън“ и правозащитни организации като „Амнести Интърнешънъл“ и „Хюмън Райтс Уотч“ документират това насилие без резултат. Сега обаче, след намесата на националния герой Лилеса, се наблюдава демократизация. (Димитров, 2016).

Инструментализираните спортисти рядко се превръщат в герои. На олимпийските игри в Барселона през 1992 година един от най-тителуваните баскетболисти, Майкъл Джордан, участва в „дрийм тийм“ отбора на САЩ (който и до момента е баскетболният отбор с най-много звезди, участвал на Олимпийски игри). Отборът печели златните медали, като просто „смазва“ всеки свой противник. На почетната стълбица Джордан, подобно на Карлос и Смит, нарушава протокола по награждаването, като вместо да се яви само с екипа на националния отбор, се явява със знамето на САЩ, увито около рамото. След като получава медала, вдига дясната си ръка и прави знака за победа. Тук обаче жестът се прави по съвсем друга причина – за да се скрие логото на „Рийбок“, които са спонсори на националния отбор на САЩ, но Джордан е рекламно лице на „Найки“ и дори има своя собствена линия обувки и дрехи в тази компания. Виждаме, че Джордан се чувства много по-свързан с фирмата рекламодател и дори е готов да рискува олимпийския си медал. Той няма национална принадлежност и не се свързва с друга социална кауза. Чернокожите в САЩ и през 90-те години на 20 век бедстват в някои райони, но Джордан е прекалено обвързан с корпорацията, за която работи; той е неин инструмент – машина, произвеждаща реклама и дивиденди. Изглежда Джордан е произведен за нуждите на „Найк“.

Изкуствата и спорта

Инструментализирането на спортиста и впрягането му в производството на символен капитал, се наблюдава и в изкуствата. През 20-ти век се появява образът на професионалния спортист и той започва да служи на пропагандата. И в изкуството тялото започва да има амбивалентна функция (Григоров, 2015). Двойствената му функционалност е резултат от неговото деперсонализиране, дисекция, превръщане в

инструмент на производството на предмети и смисли. Това личи най-ярко в стиловете и формите на изкуството от този период, особено при визуалните изкуства. Именно те поставят в центъра си човешката фигура сама по себе си, а зад образа не стои конкретна личност – човекът-изпълнител, човекът за пример, възплъщаващ силата и чистотата на войника-герой и най-вече на спортиста, като възплъщение на характерния тип за мнозинството от хората, целия народ. Изключение правят, както ще видим по-нататък, изображенията на възпетите тоталитарни водачи. Основният патос на това изкуство е насочен към възможността всеки един да се идентифицира с поддържаното тяло, тялото във форма. Самото тяло се превръща в инструмент на пропагандата чрез представянето му като машина на победата, която трябва да печели медали за тоталитарния строй, „който го е създал“. Това става особено ясно във визуалните изкуства от този период. Тогава желанието за изцеление става водеща обществена тема, изговорена, почувствана и изобразена в творбите на изкуството в онзи момент. След ужасите на Първата световна война на дневен ред е оздравяването на обществото и на индивида. Появява се култът към здравето, хигиената и физическата активност.

Визуалните изкуства в периода 1918-1936 г. в Италия, Германия и Франция се характеризират с две думи, според един от кураторите на музея „Гугенхайм“ в Ню Йорк, Кенет Силвър (Silver, 2011), с хаос и класицизъм. Този период според Хобсбом (1999) е и период за най-развиващ се национализъм. Причините за това са две: рухването на големите многонационални империи в Централна Европа и Руската революция, която принуждава Анатантата. Европа между двете световни войни е Европа на „буржоазната нация“ и на „националната икономика“ (Хобсбом, 1999: 142). Европа между двете световни войни е раздирана от икономически хаос и се търси спасение в следвоенната обстановка. Това изключително повлиява и на изкуството от този период както в Европа, така и в Съветска Русия. Този период се фокусира върху следвоенния човек и стремежа за преодоляване на хаоса с помощта на класицизма. Наблюдава се едно завръщане към класическата изчистена форма, позната ни от изкуството на Античността. Човешкото тяло обаче след войната е болно и подлежи на лечение. Изкуството от този период не пресъздава богове, то е „твърде човешко“. Де Кирико се описва като художник на реалността, но неговата реалност, изчистената

форма, която създава, служи само за да се прозре болестта му и необходимостта от промяна, от лечение. В картината „Трансплантация“ от 1924 г. на Ото Дикс лицето на болния е разделено на две – едното е обикновеното човешко лице, а от другата страна е болното, обезобразеното от войната лице. Човекът е обезобразен през войната и за да продължи да съществува, трябва да бъде излекуван.

Героите на тези години във визуалните изкуства са деперсонализирани. Образите, които не са такива, които изобразяват конкретна личност, разпознаваема от всички, са на Вожд^{1*}. Работниците, художниците и най-вече спортистите-машини, които извършват всичко със силата на ръцете си, стават важни заради функцията си, заради това което правят, а не заради себе си. Само Дучето гледа от висотата на своето *Fogo Musolini* (1925 г.) – скулптура, пресъздаваща суровото лице на Бенито Мусолини от Адолфо Вилд (Adolfo Wildt). Профилът на вожд Мусолини, пък е представен като безкраен, видим от всички страни, подобно този на бог, в скулптурата на Ренато Бертели (Renato Berteli) *Continious Profile of Moussolini*, 1933 г. Скулптурата на Ернесто Михалес (Thayath - Ernesto Michalles) – *Duce with Milestone*, 1929 г., също е с лика на Дучето, наподобяващ римски император.

В този период, с цел да се изобразят героите, художниците въвеждат един вид магичен реализъм, според Силвър (Silver, 2011, с. 27) – обикновените работници са в центъра, те са надарени със свръх-силни и големи ръце, способни да променят света, да го построят наново от руините на войната. Този свят има нужда от машини производители, а не от болните и слаби хора, показали слабостите си по време на войната. Примери за това са: Ив Аликс (Yves Alix) и неговия „Жътвар“ (*The Harvest Master*), Лео Бройер (Leo Breuer) и „Въглищар“ (*The Coal Man*).

Новото, следвоенно време има нужда от машини, не от хора. Хората са грешни и жестоки, това се показва по време на войната, редно е те да бъдат дисциплинирани, върнати към основната им функция – производството, т.е. следва да са машини. Това ни казва изкуството от този период.

---

* Вождът е термин въведен от Хана Аренд в книгата ѝ „Тоталитаризмът“. Под „вожд“ тя има предвид тоталитарния лидер, стоящ на върха на тоталитарната пирамида на управление.

Тук дискурсът на визуалните изкуства се покрива с този на философията и с тази на Жулиен Офре дьо Ламетри, който също вижда в човека машина, действаща като „часовников механизъм“. Тази машина не е уникална, тя е като всички останали, хора-машини. Според представителите на Франкфуртската школа именно този подход към човека, вдъхновил цялото Просвещение, довежда до деперсонализирането и математизирането на човека, превръщането му в производително действие и това води до ужасите на Световните войни през Модерността. Проблемът, обаче, не е в човека, а в отношението на човека към човека. (Б. Ангелова-Игова, П. Дикова, 2016)

През визуалните изкуства в този период можем да видим идеала на тогавашните творци за „новия следвоенен човек“. Този „нов човек“ всъщност е човекът-машина, а най-перфектен според творците и идеолозите на времето е спортистът машина. Идеята за нуждата от „нов човек“ във визуалните изкуства се ражда в Италия през 1922 г. След марша на Бенито Мусолини фашистите обявяват нов старт за Италия. Новият човек следва да въплъщава, според Мусолини, „мъжките“ качества: „Това е въпрос на чест, да се защитят войнствените традиции на нашата раса. Да променим представите за италианския мъж като хранец се с паста, свирещ на мандолина музикант, във войн – истински мъж“. (цит. по Silver, 2011: р. 29) Тогави се създава фашистка култура, обърната към римския класицизъм. За разлика от немския нацизъм, който се разпознава в Гърция и Рим, фашизмът в Италия има нужда да започне на ново. Затова 1922 г. се превръща в година първа. Италианецът оттук нататък ще е преди всичко мъж, борец, спортист, който ще въплъщава „здравата мъжка сила“.

През 1933 г. Марилуизе Флайсер, една от идеолозите на фашисткия режим, пита:

„Кои са хората, които смятате за представители на съвременна Италия? Изтъкват се имената на спортистите. Тези фигури ни карат да повярваме, че сме извън хаоса на войната, че сме си върнали мира и сигурността. Телата трябва да се възпитат, да се представят „по-големи“ и по-здрави. Такова следва да е и италианското изкуство, да подчертава човешките телесни качества. Колкото сме по-твърди към себе си, колкото по-здрави и големи са телата ни, толкова сме по-способни да надвием враговете“ (цит. по Silver, 2011, р. 30).

Вследствие на това, след 1933 г. здравите тела заемат центъра на визуалните изкуства. Артистите, цирковите акробати и спортистите се превръщат в ключови фигури на модерния спектакъл. Това е видно при Антонио Донги (Antonio Donghi) и картината му от 1927 „Цирк“ (Circo equestre), при Валори Пластици (Valori Plastici) и картината му „Мостът“ (The Bridge), скулптурите на Лоренцо Лорензети и по специално неговото „Гмуркащо се момче“ (Ragazzo che si tuffa, 1931).

Фриц Вилдунг (Fritz Wildung), главният секретар на министерство на хигиената на Ваймарската република, изтъква, че хигиената и упражненията са ключ към регенерирането. Спортът като средство за въздействие може да се превърне в мощно оръжие на фашистките идеи и да приобщи маси, глухи за използваните до този момент интелектуални оръжия (Silver, 2011). Здравото тяло се превръща в гарант за автентичност, то е в противовес на крехкия, слаб интелектуалец, обвързан с буржоазните ценности.

Особено интересен анализатор от този период е Волфганг Грайсер (Wolfgang Graeser) роден в Швейцария. Той защитава докторат в Берлинския университет върху творчеството на Йохан Себастиан Бах. Виждайки ужасите на нацизма, на двадесет и две се самоубива, след като в книгата си *Body Sense: Gymnastics, Dance, Sport, 1927* пише:

„Нещо ново, може да се нарече течение, мода, страст, ново чувство за живота, това е една реалност която залива, преследва, реформира и влияе на милиони хора... телесната култура, гимнастиката, танцът, новата осезаемост, новата физикалност, връщането към идеалите на античността, спортът игран във всичките си модификации – нудизъм, култ към здравословния начин на живот, към физическо възпитание, упражненията за синхрон и безкрайните физически активности са навсякъде. От къде идва това?! От Първата световна война. Тя отвори непреодолима яма между преди и след, постави граница между минало и настояще. Жертвите на войната създадоха нуждата от нов живот, нова идентификация на след военната популация. Болшевизмът, фашизмът, спортът, телесната култура и новите обективности са взаимосвързани. „(цит. по Silver, 2011: 44)

Думите на Грайсер посочват новото значение на тялото-машина, да внушава сигурност, здравина, нужда от идентификация. Тялото на спортиста се превръща в пропаганден инструмент, то се инструментализира, неговата функция е да печели медали и така да покаже, от една страна превъзходството на своята нация, а от друга, да е ролеви модел, да служи за идентификация на хората, които трябва да са здрави, да са във форма, да се излекуват от войната, но и да се подготвят за следващата.

За пръв път този тип култ към тялото се забелязва в Италия, където той е дори официално прокламиран и подпомаган на държавно ниво. Сам Мусолини влиза в ролята на модел и позира на артистите – Foro Mussolini (Foro Italico) представя Мусолини и неговата политика като най-добрата. Той се дава за пример. Той ще превърне Италия отново в империя. Особено характерни са произведенията на Де Кирико, за когото и до днес се спори дали е бил истински привърженик на фашизма, или просто се е възползвал от държавните блага. Той възвръща римските форми. Според критика от 30-те години на 20-ти в. и по-късно привърженик на режима на Виши във Франция, Валдемар Георг, „Гладиаторите“ на Де Кирико са интересни, но неподходящи за фашистката пропаганда. Георг смята, че те приличат на актьори, играещи роля и мислите им са насочени другаде. Затова според него изображенията на спортисти биха имали по-голямо въздействие и биха били по-издържани идеологически. Сирони, друг идеолог на фашисткия режим, настоява, че древногръцкият мит е изключително подходящ за нацистката пропаганда, но се съгласява, че трябва да се пресъздават образите на спортистите.

Интересен е и примерът с картината „Четири елемента: огън, вода, земя и въздух“ на Адолф Зиглер: любимата картина на Хитлер, изобразяваща четири голи блондинки в гръко-римски стил. Хитлер смятал, че древните гърци са „нордически тип“. След встъпването си в канцлер на Германия през 1933 г. Хитлер декларира, че всеки велик народ трябва да търси корените си в изкуството, пресъздаващо героичното му минало. Две години по-късно нацисткия фюрер заявява, че целта на изкуството е да показва чистата природна красота, божествената природа на немците и отдалечеността им от маймуните. (Silver, 2011) За разлика от италианския фашизъм, нацизмът не желае да почне наново, а да подчертае божествената природа на немците – и в това е мисията на

изкуството, реализирана в картините: „Гимнастик с въже“ на Вили Баумайстер (Willi Baumeister: Seilspringerin), 1937); “Водни спортове“ на Алберт Янеш (Albert Janesch, Wassersport, 1936), Марсел Громер и неговата „На брега на морето“ (Marcel Gromaire, Les bords de la Marne, 1925). Всички тези примери показват човека като тяло, физика, здравина, мощ и сила. Основен момент в картините е физическото действие, положеното усилие и красота на тялото. Това разбиране за мисията на изкуството като средство за пропаганда, не на спорта, а на физическата сила и мощ на човешкото тяло като машина за победи, не оставя незасегнати и едни от най-старите и популярни спортни състезания – олимпийските игри.

От този момент нататък до ден днешен олимпийските игри започват да се използват с пропагандна цел. През 1924 г. плакатът на игрите в Париж, дело на Жан Друат, представлява голи до кръста мъже, вдигнали ръце по начин, който скоро след това ще се нарече „нацистки поздрав“. Своеобразна кулминация в пропагандната употреба на игрите, човешкото тяло и спорта бележи появата на първия документален филм, посветен на спорта – „Олимпия“. Негов създател е Лени Рифенщал, годината е 1936 г., а мястото – Берлин. Сюжетно филмът пресъздава мита за арийците – наследници на древните гърци, като показва как древногръцките статуи „преливат“ в телата на немските спортисти. Така тялото на спортиста се оказва тяло-машина, което, внушавайки идеите за здраве и сила, същевременно е средство за производство на смисъл, зад което се крият болестите на тоталитарните режими.

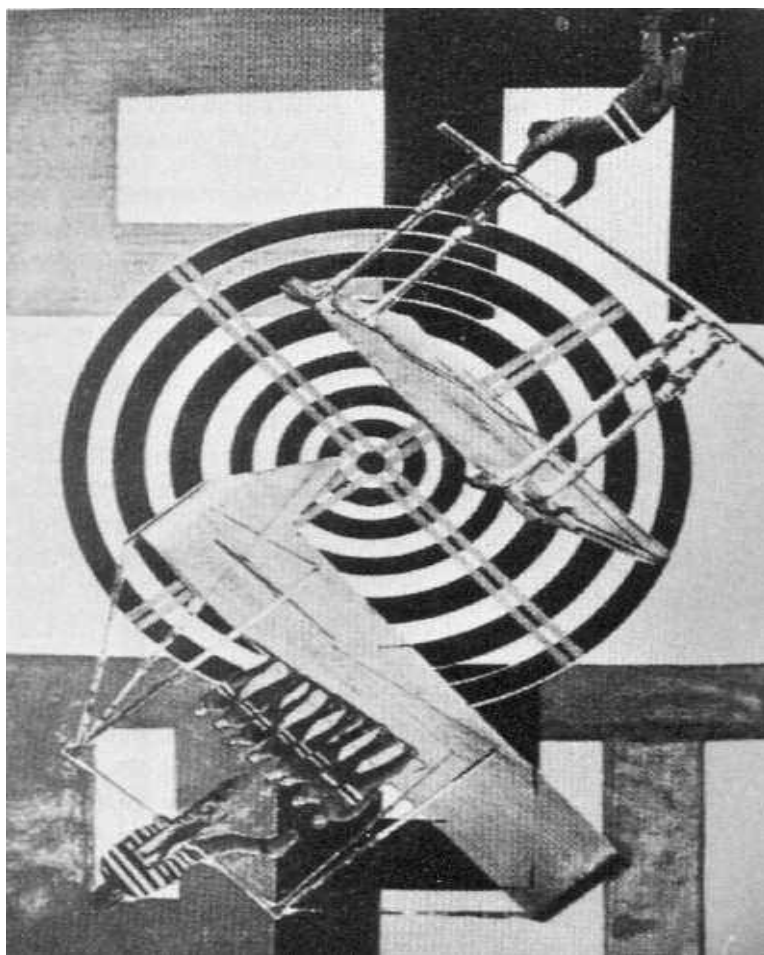
Доста сходен е и процесът на използване на образа на спортиста за пропагандна цел в Русия и впоследствие наблюдаваме същия механизъм и в изграждането на „новия човек“, но този път в Съветския съюз. И Съветска Русия има нужда да започне на ново със създаването на „Новия човек“. Тази идея се наблюдава още през 1864 в романа на Николай Чернишевски „Какво да се прави?“ с подзаглавие „Приказка за новите хора“. В книгата основните персонажи са обикновени хора от народа, които си изкарват хляба със силата на ръцете си. Един от най-интересните персонажи е Рахметов, дворянин, който се подлага на усилен физически упражнения и в резултат развива физиката и волята си. Не след дълго трудоспособността му се подобрява над четири пъти повече от тази на колегите му. След идването на власт на болшевиките, идеята за новия човек

става реалност и в Съветска Русия. В Съветския съюз спортът се трансформира във физкултура. През октомври 1920 г. на третия национален конгрес на руската младеж Ленин заявява, че:

„Физическата култура за руската младеж е съществена част от развитието и надграждането ѝ. Цели да създаде хармонично развити личности и креативни граждани на комунистическото общество. (...) Физическата култура днес има своето практическо измерение 1) да научи младото поколение на труд; 2) да е военна подготовка за младежите, които да могат да защитават съветското общество.“ (цит. по Mike O'Mahony, 2006, p. 15)

В СССР се създава един нов вид течение в изкуството – „социалистически реализъм“. След 1930 г. авангардът се обявява за „неподходяща“ артистична форма и официално оттук нататък социалистическият реализъм става единствено позволеният начин на изобразяване на света. Всъщност той не е точно реализъм, а е подобен на магичния реализъм, споменат по-горе: телата се изобразяват по-големи, по-здрави и акцентът е върху физическата им мощ. Много бързо след въвеждането на физкултурата и социалистическия реализъм, спортистите стават архетип на новия човек. Спортистите са символ на промяната: от една страна те олицетворяват идеалите на след революционното общество като нов вид герои; а от друга внушават спокойствие и придават здравина на системата. И в Русия/СССР както в Италия, Франция и Германия, не липсват дебати за това, как е „най-правилно да се изобразяват новите модели на подражание“. Липсват традиции в това направление. Допреди идването на власт на болшевиките спортът е маргинално занимание, достъпно само за аристократите и изобразяването на спорта чрез визуалните изкуства се свежда до рекламни листовки на спортни събития и стоки. През 1919 г. Густав Клуцис, страстен привърженик на социалистическата идея, прави фотомонтаж, който се смята, че е първият, направен в СССР. Фотомонтажът не е оригинален като технология, защото дадаистите и експресионистите отдавна вече си служат с тези похвати. Оказва се, че фотомонтажът

на Клуцис е силно въздействащ и може да се използва за агитация и представяне на държавните политики. През 1922 г. той създава и друг колаж под названието „Спорт“. Той пресъздава двама мъже гимнастици – единият на висилка, другият на успоредка – поставени един срещу друг, като в средата на колажа има мишена, а по краищата му с главни букви е написано СПОРТ, така че буквите правят естествена рамка на изображението.

Г. Клуцис, „Спорт“, фотомонтаж 1922

В същата година Ал. Лисички изработва колажа си „Футболистът“, който пресъздава футболист на фона на геометрични фигури. Тези две творби задават новия канон, стават утвърждаващи иконични изображения. Нещо повече, fotografia е продукт на машината и това идеално се вписва в съветската идеология – творба, отправяща политическо съобщение, пресъздаваща новия човек, технически възпроизводима, и елитарна, и масова. Идеята за новия човек така обсебва съветските творци, че през 1923 г. относително известните за времето си моделиерки Степанова и Попова създават т.нар. „спортни одежди“. Идеята им е новият човек да получи необходимата му униформа за новия вид трудова дейност. Тези одежди подпомагат и дейността му, движенията и комфорта. В резултат съветската младеж между 1920-30-та г. масово започва да носи спортни дрехи – т.нар. Футболка, екип в черно и бяло, който младежите сами могат да си ушият. През 1923 г. Надежда Ламанова публикува авторския си каталог „Изкуството в ежедневието“ и в него включва скици на дрехи и указания как хората сами да си ги шият.

Общото в тези практики е, че въпросните облекла са подходящи не само за спорт, но и за свободното време. Тази мода, разбира се, се диктува от все по-популярната културна форма – физкултурата. Тя на свой ред става популярна заради телата-машини на спортистите, които трябва да се облекат подходящо. Защото те ще задават модела на поведение, на обличане, те са новият човек за пример. През това десетилетие най-популярната артистична форма е колажът. През 1926 г. Лисички, повлиян от Клуцис, създава серии от цветни колажи. Сред най-известните са „Бегачи в града“ и „Футболистът“. През 1928 г. се провежда първата работническа спартакиада, събитие, което следва да конкурира олимпийското движение, набиращо популярност на запад. Отново има търсена символика: ако олимпийските игри се свързват с мита и древногръцките богове, то спартакиадата е за „истинските“ хора, за революционерите като Спартак. Новият човек-машина не е митичен герой, той е от плът и кръв, може да се пипне, види и всеки, който се труди и работи, и спазва неговите добродетели, може да бъде като него. Това е основната идеология на онова време. Спартакиадата се

провежда в чест на преизпълнената петилетка. В същата година се провеждат и олимпийските игри в Амстердам, а те се радват на огромен световен интерес: включват се над 46 държави и в тях взимат участие 30 000 спортисти, докато спартакиадата си остава локално събитие, но то е отразено в местната преса с първата съветска карикатура на спортна тематика. Московският вестник „Известия“ излиза с шарж на първа страница, на който е изобразен съветски спортист (който държи тенис ракета, носи плувна шапка, в краката му има топка, т.е. той е обобщаващ образ на съветския спорт). Спортистът заема почти цялото платно, подчертава се физическата му сила, големина, лицето му е разпънато в самодоволна усмивка. Отстрани на спортиста са насядали малки човечета с подпухнали, недоволни чичковски лица, които пресъздават западните държави, които са в недоумение и очевидно изпитват завист към този съветски гигант.

Да здравствуем пролетарская Спартакмада в Москве!

„Здравей, московска спартакиада!“, в. „Известия“, карикатура 1928 г.

Оттук нататък започва масовото производство на пощенски картички, на които са изобразени всички спортове, представени на спартакиадата, като спортистите на Съветския съюз носят петолъчка на ревера си и са изобразени като истински гиганти, превъзхождащи всички останали. А. Родченко и Дз. Вертов съсредоточават камерите си върху спартакиадата и тържествата по откриването ѝ. Колажите, кратките документални репортажи се оцветяват и стават все по-въздействащи. Скулпторите не остават по-назад. В същата 1928-ма година Чайков създава скулптурата си „Футболисти“, през 1933 г. Наталия Данко прави от порцелан скулптурата си „Инка, стояща до Физкултура“. Инка е традиционният спорт, Физкултура е съветският спорт. Физкултура заедно със своята гимнастическа топка е по-висока, по-добре сложена от дребничката пухкава Инка...

Спорт и пропаганда

Най-характерният пример за политизирането на спорта са олимпийските игри. Особено по времето на Студената война, битките започват да се водят на тепиха, стадиона, залата и т.н., а не на бойното поле. Тази тенденция се засилва след присъединяването към игрите на СССР през 1952 г. Представянето на олимпийските игри чрез спортистите машини става белег за нивото на държавното развитие. Която държава има най-много медали и е представена от най-много шампиони спортисти, тя е и най-успешна. Така символният капитал, който произвеждат спортистите, става гарант за политическа победа. Историята на олимпийските игри познава използването на спорта за пропагандни цели на реакционните режими. Най-типичният пример са олимпийските игри от 1936 г. в Берлин. Националсоциализмът печели местните избори и вижда в олимпийските игри възможност да пропагандира идеите си за „чиста арийска раса“ (Спасов, 2013). Както стана ясно по-горе, създава се “Олимпия“, първият документален филм, посветен на спорта. Целта му е да покаже „красивите победители“ – хората-машини, които притежава нацистка Германия.

Историята на олимпийските игри за съжаление ни показва и доста други начини спортът да се политизира, а произведеният от спортистите машини символен капитал да се ограбва от тях и от хората и да се впряга в пропагандната машина. Подобни примери намираме в политическите бойкоти на олимпийските игри – в Москва през 1980 и в Лос Анджелис през 1984, терористичните нападения в Мюнхен през 1972. Игрите в Атина през 2004 показват желанието на домакините да блеснат като икономически развита европейска държава. Олимпийските игри в Пекин целят да покажат „новия Китай“ като изгряваща глобална сила. Лондонските игри през 2012 пък искат да ни уверят, че Великобритания все още е силна империя. Зимните олимпийските игри в Сочи през 2014 пък бяха проведени в летен курорт и струваха над 50 милиарда евро. Това прекалено инвестиране в ОИ на Русия е пак заради желанието да се представи държавата като мощна и да заяви имперските си амбиции. Игрите в Бразилия ни отправят екологичен призив и са едни от най-евтините Олимпийски игри, в същото време обаче милиони хора са изгонени от Рио де Жанейро, за да се построят върху домовете им спортните комплекси, които ще са в полза на определени

обществени прослойки. Бразилия, макар и със зелен призив, си остава държава, която изсича дъждовните гори и бразилската джунгла е една от най-бързо изчезващите. Въпреки политизирането на игрите, спортистите са тези, които отправят най-съществените призови и в крайна сметка, макар и в изолирани случаи, натрупаният символен капитал остава за гражданите. На олимпийските игри в Бразилия през 2016 се появи отборът на бежанците, който насочи вниманието към това, че преди всичко сме хора, а след това принадлежим на дадена религия или националност. Хайди Гербер взе златен медал на 47 г. , като е започнала да се занимава със стрелба едва на 33 г. С това си постижение тя дава пример на целия свят, че никога не е късно да следваме мечтите си. Майкъл Фелпс е безспорен фаворит в плуването – един от най-силовите спортове – а е на 31 г. Оксана Чусовитина взе квота и участва на игрите в Рио на 41 г. в изключително натоварващата спортна гимнастика. Йордан Йовчев има рекордните 6 участия на олимпиади, отново в спортната гимнастика. Професионалните спортисти създават смисъл. Маржори Еня на игрите в Рио през 2016 г. излиза на терена и предлага брак на бразилската състезателка Исидора Керуйо. Това се случва в Бразилия – страната, която през 1964 г. забранява на жените въобще да спортуват на публични места. Това е безспорна победа в борбата за повече човешки права, така се печели трудна битка само с един жест. В доскоро доминираната от белите спортна гимнастика, в Рио през 2016 г. Симон Байлс се наложи като символ на спортната гимнастика. Тя е от афроамерикански произход, момиче от гетото с наркозависими родители. Байлс е абсолютен и неповторим талант, добър спортист, ролеви модел за хората от бедните квартали. Такъв символен капитал и смисъл произвеждат телата-машини. Този капитал обаче, подобно на този на работника, описан от Маркс, може да бъде ограбван и да носи дивиденди на други, и по този начин спортистът да се отчужди от труда си, от символния капитал, който произвежда.

Тази тъжна тенденция забелязваме още в Нацистка Германия. Още тогава Йозеф Гьобелс, министър на пропагандата, определя значението на пропагандата по следния начин: „Една лъжа, повторена сто пъти, става истина!“ В Берлин през 1930 г. се създава и институтът за анализ на пропагандата. Един от методите за пропаганда, които се оформят по това време, е именно да се използват спортистите, които да прокарат

определени политики и възгледи, да дават становища в областта на политиката, екологията, правото и пр. Въпреки че не са специалисти в областта, тяхното мнение се приема като абсолютно от масите, които ги обичат, вярват им и са съпричастни към хората- машини – спортистите.

През 1936 г. на олимпийските игри в Берлин спортът сериозно започва да се използва с пропагандна цел. Идеята е нацистка Германия да се представи чрез своите златни медалисти и по този начин да се внуши на целия свят, че арийската нация е най-високотехнологичната, но и най-хармонично развиващата се, дори и биологически. Биологическият – расовият – подход е изключително популярен и както знаем от историята, по-нататък е вплътен в нацистката идеология за „чиста и здрава нация“, водеща до Холокоста и до най-кръвавата в човешката история война. През 1936 чрез първия документален филм, посветен на спорта – „Олимпия“ – си проправя път и манипулацията. В наше време този филм е обявен за пропаганден заради специалните ефекти, вмъкнати сред документалните кадри и намекващи за превъзходството на арийците. Значението на спорта и на спортиста само се засилва, не заради филма и културната индустрия, използваща спорта, а заради самите спортисти. След като чернокожият Джеси Оуенс, на същите тези Олимпийски игри през 1936, печели четири златни медала, разбива нацистката пропаганда. Той взима медал и в една от най-атраktivните дисциплини, гладко бягане на 100 м. И там печели не типичният ариец, а дребничкият чернокож Джеси Оуенс. Той е родом от САЩ и печели на тези игри четири златни медала: на 100 и 200 м. гладко бягане, на дълъг скок и на 4 x 100м. бягане. Той далеч не се вписва в нацистката идеология, но този пример само показва, колко важни са примерите, които дават хората-машини. Джеси Оуенс е пример за това, как независимо от обстоятелствата, в спорта всичко зависи от човека, от неговите способности, дух и воля и как само един човек-машина може да разбие и да неутрализира внушенията на другите пропагандни машини, каквито са визуалните изкуства и медиите. Това, което се случва тогава, обаче е че на световната сцена се появява един нов тип герои – спортистите. Този нов тип герои обаче са именно пропагандни машини. Те имат тази символна функция, да подхранват паноптичната власт.

Героичността им се популяризира и от изкуството. Не може да има герои, без те да са възпети и увековечавани с помощта на визуалните изкуства, литературата и философията. Образите на спортистите започват да се показват и по плакатите, марките, киното и пр. Победите им са аплодирани от масите, точно както и тези, постигнати на фронта. Новите герои обаче не носят смърт, не са убийци – те са победители благодарение на силата на телата си, благодарение на кръвта в жилите им. „Тази кръв е народната кръв“ – това говори пропагандната машина на нацистите пред гражданите, които им се възхищават. Това са нашите герои. Ако до този момент под „герой“ се е разбирало войник, то само десет години по-късно с настъпването на Студената война идва възходът на новите герои – спортистите и космонавтите. Студената война е символна война и за щастие „демонстрацията на мускули“ се оказва много по-важна от прилагането им. Студената война не се води на бойното поле, а на тепиха и в космоса, затова и героите са други.

За разлика от познатите ни герои от Романтичката епоха обаче, тези нови герои са деперсонализирани. Тук е големият парадокс. От една страна, техните победи са значими, възпети и възхвалявани, но според пропагандната машина, те не са техни лични, а на политическия строй, който ги е „сздал“, „конструирал“ така, че да са впрегнати и да генерират медали, слава и престиж за страната им. По този начин техният труд се ограбва и те се отчуждават от него. В тази връзка много типична е картичка от 1980 г. на Българския спортен тотализатор. Тя се издава непосредствено след олимпийските игри в Москва 80-та. На нея в центъра стои вождът Тодор Живков, заобиколен от български спортисти, закичени с медали. Те обаче са снимани и подредени като рамка около вожда, трудно може да се видят лицата им и да се разпознаят. Важни в случая са не те, а вождът и неговата политика, която е създала тези медалисти.

За нещастие, професионалните спортисти се появяват във време на възход на тоталитарните режими. Тези режими започват масово да инвестират в елитния спорт и до известна степен го опорочават, като го инструментализират. Медалите от олимпийските игри са завоювана победа за страната; чрез тях се доказва, че даденият политически строй е най-успешният, че народът е най-силният и най-благоденстващият. Народът на свой ред се радва, че поредната битка е завоювана и не някой друг, а точно те – тяхната националност – българите, немците, унгарците са спечелили медал по борба, вдигане на тежести и художествена гимнастика. Посланието е ясно – нашият народ е най-силният в света, а щом сме най-силни, значи добре сме управлявани. Националните герои са по-важни от всякога, особено, когато се води „студена“ война. Тези случаи подхранват и национализма, създава се национална идентичност на базата на натрупания от спортистите символен капитал. Според Хобсбом след Първата световна война от 1918г. до 1950 г. се наблюдава апогей на национализма и точно в този момент особено за страните в Източна Европа всеки вид

идентификационен белег, който отделя отделните държави става от изключителна важност (Хобсбом, 1996).

Орлин Спасов в книгата си „Спортът и политиката“ дава следната статистика: „Според статистическия годишник от 1986 г. в НРБ има щатни: 71 769 борци, 5 411 щангисти, 3 139 боксьори, 2 269 гребци“ (Спасов, 2013, стр.11).

В изследване проведено от екипа Игова, Миланова (Б. Ангелова-Игова, П. Миланова, 2016) се оказва, че тази статистика не е вярна. На практика нещата стоят по следния начин: при старши треньора на даден спорт идва партийният секретар, който настоява да се впише значително по-висока бройка трениращи от съществуващите. Щатът на места е значително завишен, а на други – направо измислен. Защо се е налагало това? С пропагандна цел. Героите винаги са служили на пропагандния апарат. С тази бройка Народна Република България, част от Източния блок, заявява на целия свят, че ние разполагаме с бойни машини – борци, боксьори, щангисти и т.н, като нашите спортисти са най-силни и ние разполагаме с тях не само като количество, но и като качество. Това се доказва от факта, че те носят златни медали от олимпийските игри и световните първенства. Посланието оттук нататък е ясно – не се закачайте с нас! Ние разполагаме с бойни машини. Тенденцията спортната сила да се представя и като военна и спортистите да служат, като един вид „плашило“ се забелязва още в споменатия по-горе Институт за анализ на пропагандата в Берлин и твърдението, че „една лъжа, повторена сто пъти, става истина“. Оттук става ясна необходимостта от мнимата статистика. НРБ разполага със значителен брой хора-машини и ако България, като членка на СИВ (Съюз за икономическа взаимопомощ – 1949-1991 г.), няма право официално да публикува с каква военна и икономическа мощ разполага, с какви бойни машини, това не се отнася за „спортистите-машини“, а именно нейните златни медалисти, които могат лесно да се превърнат и във войници. Така България, дори и да не разполага с най-модерните танкове, разполага с най-добрите борци, а в символната война именно те са от значение.

Така спортистите-машини се превръщат в гарант за политическото битие на тоталитарния режим, който ги създава. Деперсонализирани, превърнати в фон на

Вожда, в образ от пощенска картичка, филм, част от новините, чрез тези спортни тяло си проправя път и манипулацията. В тоталитарните режими няма развит масов спорт, има развит спорт за високи постижения. Идеята за спорта е той да е продуктивен, да носи символен капитал под формата на медали, завоювани победи, счупени рекорди. Самото значение на спорта като част от свободното време на хората, като удоволствие, развиващо отношенията между хората, работата в екип, като групово занимание, поставящо в основата си хармоничния начин на живот, не е сред търсените ефекти на тоталитарната пропаганда. Това е и търсен ефект. Едно атомизирано общество, каквото е тоталитарното според Маркузе, няма нужда от свободни дейности, „свободното време“ е организирано в правилните занимания. Всяко действие следва да е утилитарно, да е от полза ...на режима създател.

Бележки

¹ Вождът е термин въведен от Хана Арент в книгата ѝ „Тоталитаризъм“.

Под „вожд“ тя има предвид тоталитарния лидер, стоящ на върха на тоталитарната пирамида на управление.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Арент, Х. (1997) Човешката ситуация. Изд. Критика и хуманизъм.

Ангелова-Игова, Б. П. Миланова. (2015) Тела машини: начин на употреба. сб. Личност. Мотивация. Спорт, НСА-Прес

Ангелова-Игова, Б. П. Дикова. (2016)Тялото машина., сп. Философски алтернативи, Изд ИЗОЗ БАН

Ангелова-Игова, Б. (2016) Превръщането на тялото в машина и възходът на пропагандата във визуалните изкуства в периода 1918 – 1936 г. , в сп. Философия, Изд. АзБуки,

- Ангелова-Игова, Б. (2016) Норма и природа при изобретяването на спортиста-машина, сп. Философия, (<https://philosophia-bg.com/archive/philosophia-142016/norm-and-nature-in-the-invention-of-the-athlete-machine/>),
- Барт, Р. (2004) Митологии., Изд. Колибри,
- Гънгов, А. (2009) Логика на измамата., Авангард-Прима
- Гънгов, А. (2012) Логика в медицината, Авангард-Прима,
- Григоров, Е. (2015) Амбивалентността на тялото. сп. Философия, Изд. АзБуки
- Дельоз, Ж.,Ф. Гататри. (2009) Капитализъм и шизофрения. Изд. КХ
- Декарт, Р. (1978) Избрани философски произведения. За Страстите изобщо и по-специално за целокупната природа на човека. Изд. Наука и изкуство
- Димитров, Б. „Не са Олимпийски игри, а място за политика от и за губещите“, сп. Ново леви перспективи, 26.08.2016, (<http://novilevi.org/publications/290-borislav-dimitrov-olympics-politics>)
- Елиас, Н. (2000) Относно процеса на цивилизация. Изд. Атика, София
- Желязков, Ц, Д. Дашева, (2006) Основи на спортната тренировка, Изд. Гера-Арт, София,
- Желязкова-Койнова, Ж., Е. Милева, В. Славова, Б. Ангелова-Игова (2015) Българска адаптация на тест за изследване на учебни стратегии. сб. ЛМС 20, (сборник с материали от традиционната за катедра „Психология, педагогика и социология“ международна конференция). Изд. НСА-прес,
- Ламетри, Ж. (1981) Човекът-машина. Изд. Наука и изкуство,
- Лефтеров, Е., Ангелова – Игова, Б. (2014) Утвърждаващият и интегриращият бокс в сп. „Спорт и наука“, НСА – прес, 1/2014
- Минева, С. (2007) Постмодерни дискурси на етиката, Изд. Фабер, София
- Проданов, Ж. (2015) Философски очерци за спорта. Изд. НСА-Прес
- Славова, В. (2013) Социалните метаморфози на телесността. сп. Литературен клуб, брой 181

- Славова, В.(2014) Идеята за тялото във философията на науката. сп. Литературен клуб, брой 1888
- Спасов О. Спортът и политиката, медийни ритуали, властови игри, Изд. Фондация „Медийна демокрация“, 2013
- Стефанов, И. Природата на културата, Аскони-издат, 1998
- Фуко, М. Надзор и наказание. Изд. СУ Климент Охридски, 1999
- Фуко, М. (1997) Властовите отношения минават през телата, В: Мишел Фуко, Власт (съст. Д. Деянов и Антоанета Колева), Критика и хуманизъм, София
- Хобсбом, Е. (1999) „Нации и национализъм: от 1780 до днес“, Изд. Обсидиан, София
- Хоркхаймер, М. Адорно.Т. (1999)Диалектика на Просвещението, София Гал-Ико
- Хьойзинха, Й. (2001).„Номо Ludens”, Изд. Захари Стоянов, София,
- Янчева, Т. (2006)Психическо осигуряване в елитния спорт, НСА Прес,
- Adorno, Teodor, *Aesthetic Theory* (1970), tr. G.Lenhardt, ed. Gretel Adorno and Rolf Tiedemann, Routledge & Kegan Paul, London 1984, (AT), pp.464/5
- Adorno, T., *The Cultural Industry; Selected Essay on Mass Culture*, Routledge, London and New York, 1991
- Adorno, T. *Negative Dialectic*, Routledge, London And New York, 1973
- Angelova-Igova, B. (2016) *The Meaning of Sport as Multicultural Dialogue in Max Nordau's Philosophy*, Oxford Publishing
- Benjamin A.(1991) *The Problems of Modernity: Adorno and Benjamin*; Routledge, London and New York,
- Benjamin, W., (2007) *Illuminations*, Schogken Books, NY,
- Black, D. (2014) *Embodiment and Mechanisation: Reciprocal Understandings of Body* ,Routledge,

Brendan B., Mike McNamee, Wolfgang Potthast(2011) *Shifting boundaries in sports technology and disability: equal rights or unfair advantage in the case of Oscar Pistorius?* In *Disability & Society* Aquatic Insects Vol. 26, No. 5, August 2011, 643–654 , Routledge

Dennis, M. J. Grix, (2012) *Sport under Communism: Behind the East German 'Miracle'*, Palgrave Macmillan,

Dunning E., (2004), *Sport Histories: Figurational Studies of Modern Sports*, Routledge

Nick. J. Wilson, (2005), *The Development of Muscular Christianity in Victorian Britain*, in *Journal of Religion and Society*, The Kripke Center

Elias, N (1998) *Sociology of Sport*, RT, London

Epstein D., (2010) *Are athletes really getting faster, better, stronger?* In *Sports Illustrated*

Silver E. K. (2011) *Chaos & Classicism: Art in France, Italy and Germany*, The Solomon R. Guggenheim Foundation, NY

-----
* Боряна Ангелова-Игова е доктор по Философия на СУ „Климент Охридски“. Към настоящия момент преподава Философия на спорта в НСА „Васил Левски“, сектор „Философия и социология на спорта“. -mail:igovab@gmail.com